

Visie Natuurmonumenten op natuur en landschap in 2040

Natuurmonumenten

Inhoudsopgave

	Samenvatting	3
1	Inleiding	6
2	Van Thijsse tot Natura 2000	8
3	Invloeden op de Nederlandse natuur	10
4	Een nieuwe koers voor natuur, mens en landschap in 2040	13
	4.1 Herstel en ontwikkeling karakteristieke landschappen	13
	4.1.1 Natuurlijke landschappen	14
	4.1.2 Natuurlijke cultuurlandschappen	16
	4.1.3 De Ecologische Hoofdstructuur (EHS)	19
	4.2 Bijdrage natuur en landschap aan duurzaamheidsproblemen van de 21^e eeuw	20
	4.3 Rol mens: verbondenheid met natuur en landschap	22
5	Wat is bereikt in 2040: een wenkend perspectief	24
	5.1 Kust, rivieren en grote wateren	24
	5.2 Laagveen en zeeklei	25
	5.3 De zandgronden	25
	5.4 Mens en natuur	26
6	Tot slot	28

Samenvatting

Het huidige natuurbeleid is vooral gericht op realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur en op nakomen van de internationale afspraken, maar dat gebeurt binnen een geheel andere context dan toen hier in 1990 mee werd begonnen. Natura2000 was toen zelfs nog geen onderwerp van enige betekenis. In een veranderend Nederland is een nieuw punt aan de horizon nodig, al blijft de noodzaak tot het vergroten en verbinden van natuurgebieden onverkort van kracht. Deze notitie bevat de visie van Natuurmonumenten op natuur en landschap op lange termijn. Hoe dienen natuur en landschap er in 2040 uit te zien? Wat betekent dat voor de inzet van Natuurmonumenten in de komende periode?

Drie hoofdthema's

De grote verscheidenheid in landschappen is het meest wezenlijke kenmerk van natuur en landschap in Nederland. Die variatie is ontstaan door de ligging in een delta en door de grote verscheidenheid in aard en mate van beïnvloeding door de mens. Het 1^e hoofdthema is dan ook behoud, herstel en ontwikkeling van de voor Nederlandse karakteristieke natuurlijke landschappen.

De 21^e eeuw zal grote veranderingen te zien geven. Klimaatverandering en de noodzaak tot duurzaamheid in de omgang met onze aardbol zijn voorbeelden. Deze grote maatschappelijke vraagstukken hebben invloed op de natuur en omgekeerd is de natuur van betekenis om bij te dragen aan de oplossing voor deze vraagstukken. De rol van natuur en landschap bij het oplossen van de grote duurzaamheidsvraagstukken van de 21^e eeuw is daarmee een 2^e hoofdthema.

Deze twee thema's vertonen veel wisselwerking en gaan ook heel duidelijk over de relatie tussen mens en natuur. Beide thema's hebben ook alleen kans van slagen als aan een andere doelstelling is voldaan, namelijk vergroting van de verbondenheid van de mens met de natuur, het 3^e hoofdthema.

Natuurlijke landschappen

Centraal in het streven naar behoud, herstel en ontwikkeling van karakteristieke natuurlijke landschappen staat dat het beleid zich veel meer dan tot nu toe zal richten op het landschap. Het begrip landschap moet daarbij breed worden opgevat: als dragende factor voor de realisatie van de voor Nederland karakteristieke rijkdom aan levensgemeenschappen en soorten, als drager van cultuurhistorie en als gebied waarbinnen rust, ruimte, openheid en stilte kunnen worden ervaren.

Daarbij gaat het in hoofdzaak om twee typen landschap: natuurlandschappen waar natuurlijke processen de overhand hebben en cultuurlandschappen waar de mens een belangrijke sturende factor is. Grote en ongerepte natuurlandschappen vinden we nu vooral langs de kust; het is gewenst ook in het binnenland enkele voorbeelden te realiseren. In het binnenland zal menselijk ingrijpen overigens vrijwel altijd gewenst zijn om spontane (landschapsvormende) processen optimaal kansen te bieden.

De realisatie van cultuurlandschappen die rijk zijn aan natuur loopt momenteel tegen grenzen aan. Verwerving verloopt moeizaam en de grens tussen natuurgebied en de omgeving wordt steeds harder. Flora en fauna gaan buiten

de natuurgebieden nog steeds verder achteruit. Natuurmonumenten streeft naar de realisatie van veel completere landschappen t.a.v. biodiversiteit en landschappelijke variatie, ook buiten de eigen terreinen en buiten de Ecologische Hoofstructuur. Omwille van de rijkdom en schoonheid daarvan, maar ook omdat deze landschappen die zowel uit natuurgebieden als uit cultuurgronden bestaan het beste aansluiten bij de belevingswereld van de mensen. Het is de ambitie om samen met de bewoners deze landschappen verder te ontwikkelen. In deze landschappen willen we ook buiten de grenzen van de natuurgebieden een veel rijkere natuur, met mogelijkheden voor het plukken van een veldboeket en voor verwondering over het leven langs een sloot, maar ook met ontwikkeling van gradiënten van bijvoorbeeld heide of hoogveen naar beekdalen. Negatieve effecten van onder andere de landbouw dienen in delen van ons land plaats te maken voor participatie op basis van multifunctionele landbouw. De soms te technische benadering van natuur, gedeeltelijk ingegeven door het overheidsbeleid, moet ook in de beeldvorming vervangen worden door een benadering die is gebaseerd op inspiratie en verwondering. Belangrijk is het verbinden van de kwaliteit van onze landschappen met andere functies: recreatie, gezondheid, opvang van de gevolgen van klimaatverandering, bevordering van de regionale economie, inclusief het genereren van nieuwe financiële middelen.

Ook in de toekomst blijft in deze benadering realisatie van de EHS, en dus het vergroten en verbinden van gebieden, een belangrijk uitgangspunt. Zowel binnen als buiten de EHS zal in veel gevallen aankoop van gebieden meer het sluitstuk van een discussie over het gewenste beheer van een perceel zijn dan een uitgangspunt. Aankoop is en blijft een belangrijk instrument, maar niet het enige, en er zijn zowel ruimtelijk als financieel grenzen aan de mogelijkheden daarvoor. Herstel van de natuurkwaliteit blijft echter in alle gevallen voor Natuurmonumenten een belangrijk uitgangspunt. Wij achten deze benadering kansrijk. Deze zal echter niet voldoende zijn om in alle gevallen een maximaal resultaat te behalen voor de biodiversiteit, met name daar waar het gaat om herstel van complexe landschapsecologische relaties, bijvoorbeeld tussen beekdalen en hoogveen. Daarom is het gewenst om samen met andere terreinbeherende organisaties en particuliere eigenaren op een aantal locaties in Nederland deze grootschalige gradiënten in het landschap wel tot volledige ontplooiing te laten komen. De huidige EHS is hiervoor ontoereikend.

Grote veranderingen in 21^e eeuw

De omgang met zeespiegelrijzing wordt in de 21^e eeuw zonder twijfel een speerpunt. Het is van groot belang om tot oplossingen te komen die uitgaan van het 'samen met de natuur' bouwen aan de toekomst. Dit in de overtuiging dat deze oplossingen niet alleen voor de natuur beter zijn, maar uiteindelijk ook meer veiligheid bieden en economisch voordeliger zijn. Met name in het deltagebied en in en langs de Waddenzee zal Natuurmonumenten zich inzetten voor een beter kustbeleid. In het binnenland zal het werken met klimaatbuffers worden uitgebreid.

Het is een belangrijke uitdaging voor de toekomst van het landelijk gebied om tot een kwalitatief betere benadering van grote infrastructurele werken te komen. De natuurbescherming dient een logische partner te zijn als het gaat om beslissingen over inrichting van het landelijk gebied.

Verduurzaming van de landbouw zal vooral afgedwongen dienen te worden door wet- en regelgeving, maar in de bovengenoemde completere natuurrijke landschappen zal het multifunctionele karakter van de landbouw zeker ook bijdragen aan verduurzaming. Natuurmonumenten zal zich daarvoor inzetten en ziet de landbouw met name in die gebieden als een partner om mee samen te werken.

Relatie mens - natuur

In de jaren negentig nam de belangstelling voor natuur toe, maar momenteel zakt dat weer weg. Daarbij spelen behalve het veranderde karakter van natuurbeheer en natuurbeleid ook de economische crisis en de toegenomen urbanisatie een rol.

Essentieel voor het realisatie van meer natuur in Nederland, zowel binnen als buiten de natuurgebieden, is dat er weer een veel grotere verbondenheid van de mens met de natuur ontstaat: de huidige 'verbondenheids-crisis' dient te worden opgelost. In het bijzonder heeft daarbij de jeugd de aandacht: wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Kinderen hebben recht op een aangename leefomgeving en bovendien zijn er nog veel mogelijkheden om te zorgen dat kinderen weer meer in de natuur kunnen zijn, en zich kunnen verwonderen over het leven van planten en dieren.

Bijzondere aandacht is daarbij geboden voor de inwoners van de grote steden, daar waar de afstand tot de natuur, zowel letterlijk als figuurlijk, het grootste geworden is.

Veranderingen bij Natuurmonumenten

Voor Natuurmonumenten geldt primair dat zij een goed beheerder wil blijven van de gebieden die gedurende meer dan honderd jaar zijn verworven. Maar binnen dat gegeven zal de komende decennia sprake zijn van duidelijke accentverleggingen: gezamenlijk met anderen werken aan het herstel van mooiere landschappen, een grotere inspanning voor een duurzaam Nederland en inzet voor het herstellen van de verbondenheid van mens en natuur.

1 Inleiding

De grote verscheidenheid is het meest wezenlijke kenmerk van natuur en landschap in Nederland. Dankzij de ligging in de delta is er sprake van uiteenlopende kust- en rivierlandschappen; de mens boetseerde de laagvenen, heiden en beekdalen. Die natuur is altijd sterk aan verandering onderhevig geweest, niet in het minst ook door de invloed van de mens. Eeuwenlang zorgde de mens door te kappen, te maaien en te vervenen voor een grotere variatie in de natuur, maar vanaf de twintigste eeuw zorgde diezelfde mens voor verarming, nivellering van de variatie in natuur en landschap. De natuur was in het defensief, veel ging verloren, met het onder de Maasvlakte verdwenen natuurgebied 'De Beer' als klassiek voorbeeld.

Een offensief natuurbeleid ontstaat in 1990 met de komst van het Natuurbeleidsplan, waarin met de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) als leidend concept een beeld werd gepresenteerd hoe de natuur er in de 21^e eeuw uit zou moeten zien. Het vergroten en verbinden van natuurgebieden, doel van de EHS, heeft sinds 1990 veel goeds gebracht. De ontwikkeling van natuur langs de zuidkust van Schouwen ('Plan Tureluur'), de ontstane ruimte voor natuur langs de rivieren en de aaneenschakeling van heidegebieden in Midden-Drenthe ('Plan Goudplevier') zijn daarvan voorbeelden. Natuurontwikkeling werd een belangrijk begrip. Ook veel soorten hebben daarvan geprofiteerd.

Tegelijkertijd zien we dat deze positieve ontwikkelingen de achteruitgang van veel soorten, ook in natuurgebieden, niet heeft kunnen verhinderen. Buiten de natuurgebieden is nog steeds sprake van een achteruitgang van natuur en landschap. De komst van de EHS gaf

de landbouw buiten de EHS in praktijk vrij spel. In de jaren negentig zien we een sterke toename van de belangstelling van de mens voor natuur, zich bijvoorbeeld uitend in een sterk toenemend ledenaantal van Natuurmonumenten. Recent lijkt natuurbehoud, wellicht mede door de economische ontwikkelingen, maar zeker ook door de toegenomen urbanisatie, weer iets in de belangstelling weg te zakken.

In het Rijksbeleid staan de gelden voor natuur onder sterke druk. Het EHS-beleid, dat twintig jaar met verve is uitgevoerd, verloopt steeds moeizamer. Dat komt niet alleen door teruglopende middelen, maar ook omdat de gemakkelijk te verwerven percelen, het laaghangend fruit, inmiddels verworven zijn. De achterliggende filosofie, verbinden en vergroten, staat echter nog steeds.

Tegen die achtergrond acht Natuurmonumenten het gewenst om voor de eigen organisatie een nieuwe visie te ontwikkelen op de Nederlandse natuur en op het natuurbeleid. Een visie die antwoord geeft op vragen als: Hoe dienen natuur en landschap er in 2040 uit te zien? Vinden wij voortzetting van het EHS-beleid voldoende, nog los van de huidige herijking? Hoe verhoudt de Nederlander zich tot zijn eigen natuur? Wat betekent klimaatverandering voor het natuurbeleid? Wat is de praktische betekenis van opkomende begrippen als 'ecosysteemdiensten'? Wat betekent dat alles voor de inzet van Natuurmonumenten voor natuur en landschap en de daarin aanwezige bouwwerken in de komende decennia? Waar dient veel aandacht naar uit te gaan en waar kan het minder?

Het jaartal 2040 is daarbij overigens betrekkelijk willekeurig gekozen. De periode van 28 jaar van heden tot 2040 komt toevallig overeen met de periode die nodig werd geacht voor realisatie van de EHS (1990-2018). Maar het gekozen jaartal wil vooral tot uitdrukking brengen dat het gaat om een visie op lange termijn.

Deze visie geeft de volgens Natuurmonumenten gewenste richting van natuurbeheer en -beleid in Nederland en is tevens richtinggevend voor de inzet van Natuurmonumenten zelf in de komende jaren/decennia. Daarbij geldt uiteraard dat voor Natuurmonumenten het op adequate wijze zorg dragen voor het beheer van de eigen gebieden en bouwwerken de belangrijkste directe verantwoordelijkheid is en blijft.

Leeswijzer

Deze visie start met een beknopte terugblik waarna vervolgens een aantal actuele en voor de toekomst relevante veranderingen in ons land worden benoemd. Uitgaande van de huidige situatie en met doortrekking van lijnen uit het verleden worden vervolgens in Hoofdstuk 4 de belangrijkste wensen voor het toekomstige natuurbeleid gedefinieerd en wordt tevens ingegaan op de rol en taken van Natuurmonumenten in de toekomst. De visie eindigt in hoofdstuk 5 met een 'wenkend perspectief'.

2 Van Thijssen tot Natura 2000

Veranderingen in het landschap

In de eerste helft van de twintigste eeuw ging het Nederlandse landschap in hoog tempo op de schop. Natuurmonumenten was er in die tijd primair op gericht om kenmerkende landschappen voor ons land te behouden. Pioniers als Thijssen en Van Tienhoven hebben daarbij een rol van onschatbare waarde gespeeld. Na 1945 zien we geleidelijk meer discussie ontstaan over het beheer van de verworven gebieden, onder andere omdat het oude kleinschalige (landbouwkundige) gebruik niet meer rendabel was en gestaakt werd.

Sinds de jaren zeventig groeide de belangstelling voor ecologie als wetenschappelijk vakgebied. De betekenis van bijvoorbeeld hydrologie voor de Nederlandse natuur werd steeds meer op waarde geschat. Nieuwe organisaties als bijvoorbeeld de Vlinderstichting vroegen aandacht voor het beschermen van individuele soorten en droegen daar ook kennis voor aan. Het natuurbeheer werd door deze toename van kennis en ook toename van aantal betrokkenen wetenschappelijker en complexer van aard, de werkwijze van natuurbeheerders onvermijdelijk 'technocratischer'. Beheerders concentreerden, mede door de snelle groei van het terreinbezit, hun aandacht primair op de natuurgebieden, het landschap als geheel kreeg minder aandacht.

De steeds grootschaliger wordende landbouw was en is nog steeds de belangrijkste oorzaak van achteruitgang van de variatie in natuur en landschap in Nederland. Verdroging van natuur, stikstofdepositie en het verdwijnen van landschapselementen zijn voor een groot deel

op het conto van de landbouw te schrijven. Het oplossen van verdrogingsproblemen in de natuurgebieden is zeer weerbarstige materie, onder andere door het primaat van de landbouw.

Wereldwijd staat de biodiversiteit ondanks alle verdragen zwaar onder druk. Regenwouden verdwijnen in hoog tempo, in de meeste zeeën is sprake van zware overbevissing. De toenemende wereldbevolking legt een steeds grotere druk op de ecosystemen, op de natuurlijke hulpbronnen. Dit leidt wereldwijd tot een snel toenemend aantal soorten waarvoor uitsterven dreigt. De onduurzame omgang met de aarde is uiteindelijk ook funest voor de mensheid zelf. Woestijnvorming, stijgende zeespiegel en hongersnood zijn allemaal effecten van onze omgang met de natuurlijke omgeving. Veranderingen in biodiversiteit kunnen daarbij gezien worden als graadmeter voor de toestand van de wereld. De achteruitgang van flora en fauna is op Europese en Nederlandse schaal bijvoorbeeld zichtbaar bij soorten behorende bij van agrarische cultuurlandschappen. Soorten die in Nederland algemeen waren in het cultuurlandschap, zoals de moerasparelmoervlinder en de ortolaan, zijn thans in geheel Europa bedreigd. Luchtverontreiniging heeft veel soorten van het heidelandschap de das omgedaan en in de Noordzee is door overbevissing een vissoort als de vleet verdwenen.

Zelfs in de natuurgebieden is behoud van biodiversiteit niet verzekerd. Doordat gebieden te klein zijn, onderling te weinig verbonden en ook nog eens te kampen hebben met ontoereikende abiotische condities zijn veel soorten slechts met kleine en dus kwetsbare

populaties aanwezig. Wel is plaatselijk het areaal aan natuur, aantrekkelijk voor mens en dier, sterk uitgebreid. Voorbeelden bij Natuurmonumenten zijn de randen om het Naardermeer, plan Lobelia bij Huis ter Heide en de nieuw ontstane natuur in het rivierengebied.

Helaas geldt dat veel voor Nederland karakteristieke landschappen dreigen te verdwijnen. De traditioneel open landschappen worden bedreigd door verstedelijking, infrastructuur en verrommeling, waardoor de karakteristieke openheid afneemt. Aan de andere kant neemt de beslotenheid van kleinschalige landschappen met akkers, houtwallen en landgoederen met hun samenhang tussen gebouwen en landgebruik, af door de schaalvergroting van de landbouw. Het resultaat is dat landschappen meer op elkaar gaan lijken en de eigenheid van regio's verdwijnt. In de buurt van steden wordt het landschap rommeliger. Het contrast tussen natuurgebieden en hun omgeving wordt immer groter.

Daarbij moet wel opgemerkt worden dat Nederland geen succesvol landschapsbeleid kent. Terreinen met grote landschappelijke en cultuurhistorische waarden, die met dat doel bij ruilverkavelingen zijn uitgespaard, werden onder de noemer natuurgebied toegevoegd aan de EHS, en konden uitsluitend via het natuurbeschermingsrecht worden beschermd.

Relatie mens-natuur

In de jaren negentig nam de belangstelling bij de bevolking voor natuur sterk toe, getuige de toenemende ledenaantallen van natuurorganisaties. Momenteel zakt die belangstelling weer weg. Dat de Verkade-albums van weleer zijn vervangen door jargon als biodiversiteit, EHS, Programma beheer en natuurtypen heeft daarbij zeker een rol gespeeld. Ook het toenemend belang van Natura 2000, inclusief de vaak juridische discussies over bijvoorbeeld de uitbreidingsmogelijkheden van landbouwbedrijven rond de natuurgebieden, is hierbij een factor van betekenis. Het werk van de natuurbescherming werd steeds minder begrijpelijk en minder herkenbaar voor de gemiddelde Nederlander. De urgentie van natuurbescherming in Nederland wordt daarbij door velen minder gevoeld dan natuurbescherming in het buitenland, waar tijgers en walvissen van het wereldtoneel dreigen te verdwijnen.

De afnemende belangstelling en waardering heeft overigens ook andere oorzaken, zoals de recente economische ontwikkelingen en ongetwijfeld ook de toenemende urbanisatie. Niet alleen de mentale, maar ook de fysieke afstand van de stadsbewoner tot natuur en landschap in eigen land is toegenomen. De achteruitgang van natuur en landschap in het landelijk gebied voltrekt zich buiten het gezichtsveld van de stedeling. Daarbij is voor veel mensen natuur meer dan alleen de natuur in natuurgebieden. Een park of een puur agrarisch gebied is voor velen evenzeer natuur.

De natuurbescherming is daardoor al met al kwetsbaarder geworden. Onjuist, maar onuitroeibaar is de opvatting dat de natuurgebieden zelf vaak afgesloten zijn voor recreanten. Ook het beeld dat enkele grote spelers (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten) met veel overheidsgeld de dienst uitmaken ten koste van bijvoorbeeld agrariërs en particulieren heeft de natuurbescherming geen goed gedaan. Vaak wordt genoemd dat terreinbeherende organisaties almaar meer grond willen kopen en Nederland in de wijde omtrek van de natuurgebieden 'op slot gaat'. De regels op het gebied van milieubelasting en soortbescherming, onder andere in het kader van Natura 2000, leiden op het platteland tot een steeds sterkere weerstand tegen het natuurbeleid. Rationele argumenten voor natuurbescherming volstaan niet langer, in een maatschappij waar het vertrouwen in de overheid, de wetenschap en in gevestigde instituties als Natuurmonumenten minder vanzelfsprekend is.

3 Invloeden op de Nederlandse natuur

Natuur is wel eens gedefinieerd als 'al wat niet des mensen is'. Deze uitspraak is zeker waar als het gaat om individuele planten of dieren, maar op een hoger schaalniveau bezien is er in Nederland op zijn minst sprake van een enorme wisselwerking tussen mens en natuur. De variatie aan flora en fauna in bijvoorbeeld heide en grasland is zelfs direct gerelateerd aan het regelmatige ingrijpen van de mens. Veel menselijk handelen heeft echter inmiddels een negatief effect gekregen. Verdroging en versnippering hebben tot gevolg dat de variatie in natuur en landschap afneemt. Het ontwikkelen van een visie op de toekomst op de Nederlandse natuur is dan ook niet mogelijk zonder deze context in de beschouwing te betrekken. Daarom worden de belangrijkste invloeden op de natuur hier samengevat, inclusief de te verwachten relevante toekomstige ontwikkelingen.

Een veranderend Nederland

In de komende decennia zal het aanzien van Nederland blijven veranderen (zie o.a. recente versie van de 'Natuurbalans' van het Planbureau voor de leefomgeving). Rust, ruimte en natuurlijke hulpbronnen worden steeds schaarser, evenals onaangetaste landschappen. Het areaal bebouwd gebied in ons land zal toenemen, met name in de toch al drukke landsdelen. Elders in het land, met name in het noorden en mogelijk ook in het zuiden, is sprake van krimp van de bevolking. Het is nog moeilijk te duiden of in deze krimpregio's de druk op het landelijk gebied ook af zal nemen. Het realiseren van bestemmingsveranderingen, bijvoorbeeld naar een natuurbestemming, zal steeds lastiger worden. De vergrijzing van de bevolking maar ook het toenemende

aandeel aan 'allochtone' Nederlanders zijn factoren van betekenis. Nederlanders met een buitenlandse herkomst zijn vaak op een heel andere wijze betrokken bij natuur dan autochtone Nederlanders.

We weten nog niet in welke mate de huidige economische crisis de komende decennia door zal werken. Het natuurbeleid is de laatste decennia sterk verweven geweest met het overheidsbeleid. De bezuinigingen brengen natuurbescherming daardoor in een kwetsbare positie. De natuurbescherming dient minder afhankelijk te worden van overheidssubsidie en van overheidsbeleid.

De landbouw, belangrijkste oorzaak voor de achteruitgang van natuur en landschap, is enorm veranderd in de afgelopen eeuw en veranderingen zullen er ook in de toekomst weer zijn. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de Europese Unie zal de op grond van historische rechten bepaalde subsidiëring geleidelijk verminderen ten gunste van vergoedingen voor bijdragen aan maatschappelijke doelen. In lijn hiermee zal de landbouw zich enerzijds multifunctioneel ontwikkelen in gebieden met hoge landschappelijke waarden en anderzijds in hoogproductieve gebieden zich vooral gaan richten op voedselproductie.

Ook de noodzakelijke verduurzaming van de landbouw zal ongetwijfeld een rol gaan spelen. Daarbij dienen we ons wel te realiseren dat de negatieve invloed van de landbouw op het milieu lange tijd een belangrijk onderdeel van de maatschappelijke discussie was, maar dat dit momenteel geleidelijk 'vervangen wordt' door het beeld

van de landbouw als drager van het hoog gewaardeerde platteland, al blijft er weerstand tegen bijvoorbeeld megastallen.

Agrarisch natuurbeheer heeft een grote vlucht genomen, maar neemt de laatste jaren weer in omvang af. De resultaten voor flora en fauna staan ondanks de bundeling van kennis en activiteiten in agrarische natuurverenigingen niet in verhouding tot de hoge kosten.

De maatschappij als geheel zal onvermijdelijk moeten verduurzamen. De gevolgen daarvan voor de natuurbescherming zijn nog lastig te overzien.

Ontwikkelingen in het natuurbeleid

Natuur kreeg sinds de Relatienota uit 1975 meer aandacht in het beleid. Dat ging sinds 1990 gepaard met de succesvolle overgang van een defensief naar een offensief natuurbeleid. Zeker is dat het beleid van de laatste twintig jaar de natuur heel veel goeds heeft gebracht en dat het leidende concept, het vergroten en verbinden van natuurgebieden, nog steeds staat als een huis. De internationale waarde van de Nederlandse natuur die blijkt uit de aanwijzing van veel Natura 2000-gebieden, is daarbij de laatste jaren van toenemende betekenis gebleken.

Inmiddels concentreert het Nederlandse natuurbeleid zich zelfs steeds meer op de internationale verplichtingen van Nederland. Er wordt ook steeds meer gewicht toegekend aan agrarisch en particulier natuurbeheer. Ondersteuning door de overheid van een offensief natuurbeleid is niet langer meer vanzelfsprekend. Een groot deel van het natuurbeleid is overgegaan van het Rijk naar de provincies. De gevolgen hiervan dienen zich nog uit te kristalliseren.

De belangrijke positie van de Nederlandse natuur in internationale context, door de vele karakteristieke landschappen met bijbehorende flora en fauna, kan in de toekomst tot andere prioriteiten in het natuurbeleid leiden. Het belang van Nederland in de trekroutes van veel vogelsoorten is al langer duidelijk, voor de trekroutes van vissen (van zoet naar zout en vice versa) is minder aandacht.

In het verleden waren vooral traditionele natuurbeschermingsorganisaties actief, later werden ook overheidsdiensten als bijvoorbeeld Rijkswaterstaat en Defensie

betrokken. Inmiddels zien we veel meer spelers op het veld, samen te vatten onder de noemers agrarisch en particulier natuurbeheer. Deze vormen van beheer zijn deels economisch gedreven. Organisaties voor landschapsbeheer waren er al langer.

Er is recent een tendens om bij de waarde van natuur ook de aandacht te vestigen op de uiteenlopende diensten die de natuur levert, zoals de bijdrage aan de volksgezondheid, de economische betekenis van recreatie, onderdrukking van plagen etc. Daarbij wordt soms ook getracht om de waarde van de natuur in geld uit te drukken.

Omgevingscondities

De stikstofdepositie, van betekenis voor zowel verzuring als vermisting, is weliswaar zeer sterk afgenomen in Nederland, maar is voor vrijwel alle typen natuur nog steeds ver boven de zogenoemde kritische depositiewaarden. Het lijkt er ook niet op dat de depositie zal dalen tot onder deze waarden. Dit heeft ingrijpende gevolgen voor de soortensamenstelling van levensgemeenschappen, ook doordat een intensief beheer nodig is om de gevolgen te beperken. Ook de te hoge gehalten aan onder andere stikstof en fosfaat in het oppervlaktewater zorgen nog steeds voor veel problemen in bijvoorbeeld de laagveengebieden. Verdroging speelt in veel natuurgebieden en er zal veel inzet nodig zijn om hierin verandering te brengen. Voor veel levensgemeenschappen is een goede waterhuishouding een absolute vereiste. De slechte 'staat van instandhouding' van veel Nederlandse natuur, zeker van de habitats die voor Natura 2000 relevant zijn, is voor een flink deel aan verdroging te wijten. Tot de gebieden die te kampen hebben met verdroging worden ook die gebieden gerekend waar water van slechte kwaliteit ingelaten wordt.

Een veel moeilijker te kwantificeren bedreiging voor flora en fauna vormt het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen. Een recent voorbeeld vormt het effect van neonicotinoiden op de sterfte van bijen.

Het aantal in hun voorkomen in Nederland bedreigde soorten is mede zo groot omdat in veel gebieden slechts ruimte is voor kleine populaties van deze soorten. Kleine populaties zijn per definitie erg kwetsbaar. Door het ontbreken van goede verbindingen met andere gebieden ('versnippering') is aanvulling van populaties of genetische uitwisseling slechts zeer beperkt mogelijk.

Een van de belangrijkste te beschouwen omgevingsfactoren voor de toekomst is klimaatverandering. Maatregelen om gevolgen van klimaatveranderingen te beperken worden steeds belangrijker. Te denken valt aan gevolgen van zeespiegelrijzing en het opvangen van de effecten van extreem natte of juist heel droge perioden. Een ander klimaat heeft ook gevolgen voor de soortensamenstelling van levensgemeenschappen. Meer zuidelijke soorten zullen hun areaal naar ons land uitbreiden, terwijl anderzijds, algemeen gesproken, noordelijke soorten het moeilijker zullen krijgen. Ook zullen door het warmere klimaat meer exoten zich blijvend kunnen vestigen en uitgroeien tot invasieve soorten.

4 Een nieuwe koers voor natuur, mens en landschap in 2040

Als een grote verscheidenheid het meest wezenlijke kenmerk is van natuur en landschap in Nederland, ligt daarin ook de grootste uitdaging voor de toekomst van natuur en landschap in 2040 **besloten: behoud, herstel en ontwikkeling van de voor Nederland karakteristieke natuurrijke landschappen** (kader 4.1). Dat is dan ook het uitgangspunt voor Natuurmonumenten

De 21^e eeuw zal grote veranderingen te zien geven. Klimaatverandering zal juist voor ons land, dat gekenmerkt wordt door kust en rivieren, van grote betekenis zijn, en de noodzaak tot duurzaamheid in de omgang met de aarde vraagt om verstrekkende maatregelen. Deze grote maatschappelijke vraagstukken hebben invloed op de natuur en omgekeerd is de natuur van betekenis om bij te dragen aan de oplossing voor deze en andere vraagstukken. **Het vergroten van de rol van natuur en landschap bij het oplossen van de grote duurzaamheidsvraagstukken van de 21^e eeuw** is daarmee een tweede hoofdthema van een visie op de toekomst van natuur en landschap in Nederland.

Deze twee thema's vertonen veel wisselwerking en gaan ook heel duidelijk over de relatie tussen mens en natuur, al is dat via totaal verschillende invalshoeken. Beide thema's hebben alleen kans van slagen als ook aan een andere doelstelling is voldaan, namelijk herstel van de verbondenheid van de mens met de natuur. In een samenleving die steeds verder van de natuur af komt te staan, is er uiteindelijk voor natuur en landschap minder draagvlak en ook minder ruimte. **Een visie op natuur en landschap dient dus ook een visie op de relatie tussen mens en natuur te zijn**; dat is daarom het derde hoofdthema in deze visie.

Deze thema's vertonen een grote samenhang. In dit hoofdstuk worden ze echter apart benaderd. De onderwerpen die in het vorige hoofdstuk zijn genoemd, zoals het internationale belang van de Nederlandse natuur en thema's als verzuring, vermessing, verdroging en versnippering komen daarbij steeds aan de orde.

4.1 Landschap

Er zijn veel definities van landschap in omloop. Zo wordt landschap wel gedefinieerd als een geografisch uitgestrekt stuk land dat zich als een zelfstandig geheel onderscheidt van aangrenzende gebieden. In deze visie gaat het om waardevolle landschappen, en wordt dat begrip veel breder gebruikt, als aanduiding voor een landelijk gebied met visueel eigen identiteit, als drager van een grote diversiteit aan levensgemeenschappen, flora en fauna, als plaats waar cultuurhistorische waarden getuigen van de geschiedenis, van het eigen verleden, en als gebied waar de lokale en regionale bevolking plezierig kan vertoeven, en wat bijdraagt aan stilte, rust, gezondheid.

4.1 Herstel en ontwikkeling karakteristieke landschappen

Er is in Nederland van de grote verscheidenheid aan landschappen nog een redelijke staalkaart bewaard gebleven, al is overal de laatste honderd jaar veel veranderd. Het behoud komt mede omdat de Nederlandse

natuurbescherming zich van begin af aan juist heeft ingezet voor het behouden en herstellen van de variatie in landschappen. Dat was zo aan het begin van de negentiende eeuw maar het was, met een gedeeltelijk andere oriëntatie, aan het einde van de twintigste eeuw nog steeds zo. In 1993 werd het in de doelstellingennota van Natuurmonumenten verwoord als de wens tot behoud en herstel van voor Nederland karakteristieke landschappen als beste garantie voor het herstel van de voor Nederland karakteristieke levensgemeenschappen en soorten (kader 4.2).

Kader 4.2 Het referentiebeeld

Vrijwel elk Nederlands landschap is de laatste 100 jaar ingrijpend en irreversibel gewijzigd. Een asfaltweg weer omvormen tot zandweg is niet haalbaar; kleine schaapskuddes of 'koeien aan de pin' zijn niet meer van deze tijd, akkers en graslanden zijn veel groter geworden en kilometers ver kunnen kijken in een laagveengebied of in een hoogveen als het Korenburgerveen is eveneens voorgoed historie. De tijd proberen terug te zetten is een illusie. Natuurmonumenten zal samen met andere partijen dan ook steeds een keuze moeten maken voor het na te streven landschap: zo goed mogelijk cultuurhistorische elementen bewaren, het vroegere landschap waar mogelijk herstellen, of nieuwe landschappen realiseren. Anders ligt het voor bijv. hydrologische processen en landschapsecologische relaties van bijv. 100 jaar geleden in een landschap. Hier is herstel soms wel mogelijk, incl. de daarbij behorende waarden van blauwgraslanden, vennen of broekbossen.

Bij dit herstel van landschappen met een gevarieerde natuur gaat het nadrukkelijk ook om de overgangen van bijvoorbeeld hoogveen of heide naar beekdalen, of van de duinen via binnenduinen naar het achterland, dus om gradiënten zoals die ooit aanwezig waren in het landschap. Juist de aanwezigheid van deze geleidelijke overgangen vormt de beste garantie voor een grote rijkdom aan flora en fauna.

Inmiddels zijn de mogelijkheden voor aankoop van gronden sterk afgenomen, evenals de kwaliteit van

het landelijk gebied buiten de natuurgebieden. Veel soorten hebben echter vanouds hun optimum buiten de natuurgebieden, zoals zwaluwen en diverse soorten uilen. De oorzaken voor de nog steeds voortdurende afname van de variatie aan flora en fauna in het landelijk gebied zijn zeer divers. Ze lopen uiteen van een ontoereikend beheer van sloten en wegbermen tot een overvloedig gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen en meststoffen in de landbouw, ontwatering, het geleidelijk verdwijnen van overhoekjes en het ook nog steeds toenemende ruimtebeslag voor bijvoorbeeld woonwijken.

Er zijn globaal twee typen landschappen met veel natuur te onderkennen in Nederland: natuurlijke landschappen en cultuurlandschappen (halfnatuurlijke landschappen worden hier omwille van de overzichtelijkheid tot de cultuurlandschappen gerekend). Het belang van natuurlijke landschappen is vooral gelegen in de aanwezigheid van sturende landschapsvormende processen, zoals meandering, verstuing of duinvorming, en de aanwezigheid van completere voedselketens, dus inclusief topredatoren. De natuurlijke dynamiek is een voorwaarde voor het levend houden van deze landschappen. Deze landschappen komen tot nu toe vooral langs de kust tot expressie. De oostkant van Schiermonnikoog is een goed voorbeeld.

Tegenover deze door processen gedreven natuur staat de door patronen bepaalde natuur in de cultuurlandschappen. Hier is het vooral de mens die door regelmatige ingrepen zorgt voor variatie in de natuur. Cultuurlandschappen lopen uiteen van weidevogelgebieden tot buitenplaatsen.

Beide typen landschap zijn van grote waarde voor het natuurbehoud. Versterking van beide typen is gewenst en wordt in de volgende paragrafen nader uitgewerkt.

4.1.1 Natuurlijke landschappen

In de kuststrook kan het vergroten van natuurlijke landschappen samengaan met het versterken van de kust om de gevolgen van klimaatverandering (zeespiegelrijzing) met vertrouwen tegemoet te kunnen zien (zie § 4.2). Natuurlijke, opbouwende krachten dienen meer ruimte te krijgen, waarbij de teugels zo veel mogelijk losgelaten moeten worden. Inrichting kan aan de orde zijn. Daartoe valt bijvoorbeeld het waar mogelijk doorsteken van stuifdijken, het verplaatsen van waterwinning of het

herstellen van mogelijkheden voor verstuing, maar ook het gedeeltelijk openen van de Haringvlietsluizen is daartoe te rekenen.

Zeer bijzondere natuurlijke landschappen worden gevormd door de Noordzee en de Waddenzee. De Noordzee herbergt een substantieel deel van de Nederlandse biodiversiteit; hier is maar heel weinig aandacht voor. Door overbevising en vervuiling is de Noordzee sterk gedegradeerd. De kustzones en de ingestelde reservaten (Natura 2000) dienen in de toekomst te fungeren als belangrijke hotspots voor de voor de Noordzee karakteristieke fauna. Met name de kustzone is daarbij van groot belang voor het fourageren van een deel van de kustvogels. De betekenis van de Waddenzee is evident, bijvoorbeeld als belangrijk onderdeel van internationale trekroutes voor vogels. De Waddenzee dient als een zo natuurlijk mogelijk systeem te kunnen functioneren. Het herstel van oude (lees: soortenrijke) mosselbanken en zeegrasvelden is een belangrijk doel, ook vanwege de functie (slibinvang etc.) die zij in de Waddenzee hebben. Het aantal activiteiten in deze regio is echter schier oneindig en bestuurlijk is het gebied zeer complex. Om deze complexiteit te verminderen en de natuur een bepalende stem te geven dient de bestuurlijke organisatie te veranderen.

Vaak onderschat is het deltagebied, met deels dezelfde potenties voor de natuur als het waddengebied. Hier waren veiligheid en ruimte voor dynamiek in het verleden tegenpolen, terwijl een opener delta juist ook meer mogelijkheden kan bieden voor zowel veiligheid als natuur. Ook zoet-zout overgangen kunnen juist in het deltagebied hersteld worden.

In het binnenland zijn vrijwel geen natuurlijke landschappen aanwezig. Bekendste voorbeelden van landschappen waar de natuur 'het voor het zeggen heeft', overigens met veel beperkingen, zijn Oostvaardersplassen en Veluwezoom. Uitbreiding van het aantal natuurlijke landschappen in het binnenland zou een belangrijke aanvulling betekenen van de verscheidenheid aan landschappen in Nederland. Het belang van dergelijke landschappen is gelegen in een aantal punten. Voor velen gaat het bij deze landschappen primair om het gevoel dat men hier maximaal de natuur kan beleven die 'niet des mensen is'. Daarvoor is het overigens voor het gevoel van natuurlijkheid wel van belang zorg te dragen voor het verdwijnen van door mensenhand

bepaalde lijnen in het landschap zoals rechte paden, strakke bosranden. Ook speelt de overweging dat zelfordening in deze landschappen op termijn (en die kan best lang zijn!) kan leiden tot een andere, natuurlijkere, samenstelling van levensgemeenschappen. Onderzoek naar de gevolgen van minder ingrijpen is gewenst.

Zeker is dat in het binnenland vaak voorbereidende werkzaamheden gewenst zijn om spontane (landschapsvormende) processen optimaal kansen te bieden. De veelal benodigde grote schaal – 5.000 hectare wordt wel genoemd als minimum grootte voor het optreden van landschapsvormende processen zoals overstrooming en windwerking – is een belangrijke belemmerende factor. De te hoge stikstofbelasting maakt het bij het ontbreken van grootschalige landschapsvormende processen erg lastig om zonder beheer de diversiteit te behouden.

Wat doet Natuurmonumenten?

Natuurmonumenten beheert langs de kust een aantal belangrijke gebieden (bijvoorbeeld NP Schiermonnikoog, De Schorren, Kwade Hoek). Versterking van de kustgebieden blijft een belangrijk aandachtspunt, waarbij het niet zozeer gaat om het vergroten van deze gebieden maar veeleer om het vergroten van de mogelijkheden voor het optreden van natuurlijke processen. Het doorsteken van stuifdijken vormt hiervan een goed voorbeeld.

Natuurmonumenten wil daarom een grotere (formele) betrokkenheid bij het beheer van de landschappen waar deze gebieden onderdeel van uitmaken: de Waddenzee, de Noordzeekustzone en de delta (zie ook § 5.2).

Aandacht is daarbij ook nodig voor het verbeteren van de voorwaarden waaronder de aanwezige soorten moeten leven. Daarbij valt te denken aan het terugdringen van overbevising van de voedselgronden voor de op zeer foeragerende vogels zoals sterns.

Natuurmonumenten streeft er naar om ook in het binnenland nog enkele natuurlijke landschappen te realiseren. Nationaal Park Drents Friese Wold biedt daarvoor gezien de huidige conditie op termijn goede mogelijkheden, en dat geldt op de langere termijn wellicht ook voor diverse andere gebieden. Om procesbeheer inclusief landschapsvormende natuurlijke processen goede kansen te geven is nog wel enige tijd een overgangsbeheer gewenst.

Toppredatoren zijn bij Natuurmonumenten in de natuurlijke landschappen van harte welkom (kader 4.3).

Kader 4.3. Toppredatoren

Veel discussie is er in Nederland over nut en noodzaak respectievelijk wenselijkheid van de terugkeer van toppredatoren. Natuurmonumenten hoopt dat soorten als wolf, lynx, wilde kat, tuimelaar, zeearend, visarend, steur, haai en rog weer vanzelfsprekend mogelijkheden krijgen in Nederland. Voor enkele van deze soorten is dat reeds het geval (zeearend, visarend is kwestie van tijd) of worden deze reeds af en toe weer in Nederland gezien (lynx, wilde kat). Natuurmonumenten hoopt dat spontane terugkeer van meer dan alleen een enkel jonge zwerfende wolf op termijn realistisch zal zijn. De terugkeer van zoutwaterpredatoren is mogelijk als de visserij op deze soorten en hun prooien drastisch teruggebracht wordt.

4.1.2 Natuurrijke cultuurlandschappen

Veel natuurwaarden zijn in de Nederlandse landschappen verweven met de vaak al eeuwenoude structuren, landschapselementen en bouwwerken. Weidevogels broeden in een veenweidelandschap, blauwgraslanden zijn vaak eeuwenoude hooilanden, en goed ontwikkelde akkerflora is gekoppeld aan historische akkercomplexen. De dichtheid van cultuurhistorische elementen verschilt per gebied, maar bijvoorbeeld in de kleinschalige kampenlandschappen van Oost- en Zuidoost-Nederland is die heel groot, niet zelden gecombineerd met een hoge soortenrijkdom. Hier gaat natuurbeheer hand in hand met beheer van cultuurhistorische waarden. Natuurwaarden vormen echter niet de enige reden om naar herstel van cultuurlandschappen te streven. Versterking van dat 'levende verleden' is iets dat in de huidige maatschappij op veel waardering en herkenning kan rekenen. Mensen voelen zich verbonden met het landschap, hun eigen omgeving, hun eigen streek. In een steeds complexer wordende wereld groeit de behoefte aan een eigen herkenbare identiteit. Ons land is vrijwel geheel op de schop gegaan en juist de grotere natuurgebieden en het omringende landschap vormen nog de plaatsen waar een glimp van het (cultuurhistorische) verleden van het landschap zichtbaar is.

In cultuurlandschappen is ingrijpen door de mens vanzelfsprekend. De mate van ingrijpen in de natuurgebieden is thans door bijvoorbeeld verdroging en vermeting echter veel intensiever dan wenselijk. Extensief beheerde weidevogellandschappen bestaan in ons land helaas niet meer. Ook is de overgang van natuurgebied naar het omringende landschap veel scherper geworden.

De huidige strategie voor het herstellen van cultuurlandschappen loopt tegen grenzen aan. Het verwerven van meer gronden verloopt moeizaam, verdroging en luchtverontreiniging blijven moeilijk terug te dringen, buiten de reservaten blijft de diversiteit achteruit gaan, en het maatschappelijk draagvlak voor het realiseren van meer natuur neemt af.

Deze visie bepleit een andere strategie om stappen voorwaarts te kunnen zetten. Verbetering van de natuurkwaliteit blijft in alle gevallen voor Natuurmonumenten een belangrijk uitgangspunt. Gezamenlijk met alle partijen zal naar herstel van het landschap, zowel binnen als buiten de natuurgebieden, gezocht moeten worden. Geleidelijke overgangen tussen natuurgebied en omringend landschap zijn gedeeltelijk of geheel hersteld in 2040. De verschillende partijen in het gebied hebben dan een grote rol in het beheer en beleid voor het gebied. De bewoners zijn onontbeerlijk in het meedenken en soms zelfs in het meewerken in het beheer; gemeenten, Rijkswaterstaat en waterschappen participeren door een adequaat beheer van en beleid voor het buitengebied, inclusief aandacht voor zorgvuldig beheerde en bloemrijke bermen, schone en soortenrijke sloten en goed onderhouden landschapselementen.

Dit vraagt een omslag in denken bij landbouw, bij de terreinbeherende organisaties, maar ook bij particulieren, bedrijven, brancheorganisaties en overheden. Niet ieder voor zich met eigen sectorale doelen, maar samen werken aan meer beleefbare en natuurrijke cultuurlandschappen. Alleen als alle krachten worden gebundeld, kan het verlies van de biodiversiteit worden omgebogen in winst.

Een kansrijke benadering om te komen tot meer natuur in waardevolle landschappen is het wijzen op de belangen voor de mens van natuur, onder andere in het kader van de zogenoemde ecosysteemdiensten (kader 4.4). Herwaardering van het nut van de natuur is cruciaal; mede door de verschillende functies van de natuur blijft ons land leefbaar. Het beter zichtbaar maken van de

(potentiële) baten van de natuur kan helpen om tot een goede belangenafweging en -ontwikkeling te komen. Behalve aan horecagelegenheden kan in veel gebieden bijvoorbeeld gedacht worden aan biobrandstoffen. Waterzuivering is in veel gebieden al aan de orde en kan nadrukkelijker voor het voetlicht worden gebracht. Gezondheid behoort tot de belangrijkste aspecten.

Kader 4.4 Ecosysteemdiensten

Onder ecosysteemdiensten wordt in het algemeen een breed scala aan diensten verstaan die door een ecosysteem aan mensen wordt geleverd.

- Productiediensten (biomassa (brandstof), hout, drinkwater, voedsel)
- Regulerende diensten (water- en luchtzuivering, plaagonderdrukking, klimaatregulatie, waterregulatie, bestuiving)
- Maatschappelijke (of culturele) diensten (educatie, recreatie en toerisme, esthetische, historische en spirituele beleving, gevoel van thuishoren, gezondheid)
- Ondersteunende diensten (bodemprocessen, nutriëntenkringlopen, primaire productie)

Bij dit herstel speelt in en rond de natuurgebieden een landschapsecologische benadering voor een optimaal herstel van de diversiteit aan flora en fauna een grote rol, maar herstel van de 'plattelandnatuur' met zwaluwen en sloten vol kikkers is eveneens van belang, alsmede het herstel van de 'belevingswaarde' van dat landschap.

Een cruciale rol is in veel landschappen weggelegd voor waterschappen. 'Water is het bloed van het landschap' en een meer op natuurwaarden gerichte waterhuishouding, zowel kwantitatief als kwalitatief, is voor het realiseren van een betere natuur onontbeerlijk. De provincies hebben met name ten aanzien van de natuurgebieden in het landschap formele taken (Natura 2000!), maar vervullen daarnaast ook een stimulerende rol. Er is tussen al deze partijen, inclusief de in het gebied aanwezige terreinbeherende organisaties, een goede samenwerking. Met deze cultuurlandschappen is een nieuwe en inspirerende invulling gegeven aan de in de jaren negentig beleidsmatig geformuleerde, maar nooit echt gerealiseerde Nationale Landschappen. Deze nieuwe natuurrijke cultuurlandschappen zijn vaak kleiner dan de toen bedachte Nationale Landschappen, maar het zijn er wel meer.

Daarbij geven in een meer traditioneel agrarisch cultuurlandschap de natuurlijke omstandigheden voor de landbouw in deze visie aanleiding te kiezen voor een multifunctionele invulling met kansen voor herstel van het oorspronkelijke landschap. Verbreding van bedrijfsactiviteiten vormt voor deze sector een bron van inkomsten en geeft de sector toekomst. Deze verbreding zal overigens niet vanzelf gaan en voor een deel afhankelijk zijn van de vergroening die Brussel in het landbouwbeleid doorvoert. Er is nog een lange weg te gaan.

De hoeveelheid door natuurbeherende organisaties beheerd gebied kan sterk variëren. Als het gaat om hoogveen (kader 4.5) zal het overgrote deel van het landschap beheerd moeten worden door een natuurbeschermingsorganisatie, maar in bijvoorbeeld Zuid-Limburg (kader 4.6) ligt dat anders. Bijzondere aandacht verdient de natuur in de grensgebieden waar door samenwerking met de buurlanden nog veel winst behaald kan worden. Vaak is er ook aan de andere kant van de grens natuur. Samenwerking met de Belgische en Duitse collega's om de natuur te versterken is weliswaar al aanwezig maar daar kan nog heel veel in verbeterd worden, zowel bij de beheerders als bij de overheden. Een visie op en het werken aan de natuur mag niet bepaald worden door volledig kunstmatige grenzen.

Kader 4.5 Hoogveenlandschap

Hoogvenen kennen we nu als zeer soortenarme gebieden, zij het met een zeer specifieke soortensamenstelling. Een eeuw geleden stonden hoogvenen echter nog te boek als zeer soortenrijk. Toen gingen hoogvenen nog naadloos over in zandopduikingen, beekdalen en waren talloze gradiënten aanwezig, bijvoorbeeld ten aanzien van de mate van toestromend grondwater. Juist die gradiënten waren de basis voor zeer soortenrijke en nu vrijwel geheel verdwenen levensgemeenschappen. Bij Natuurmonumenten zijn alleen in het Korenburgerveen nog dergelijke overgangszones bewaard gebleven, hier o.a. in de vorm van soortenrijke blauwgraslanden. Herstel van dergelijke gradiënten vormt de belangrijkste uitdaging voor de huidige hoogvenen.

Kader 4.6 Zuid-Limburgse beekdalen

De Zuid-Limburgse beekdalen behoren tot de voor flora en fauna meest soortenrijke beekdalen in Nederland. Helaas is hier slechts op enkele plekken meer dan alleen fragmentarisch iets van over. Inzet is hier juist nodig om bijvoorbeeld bermen, graften en hoogstamboomgaarden weer te herstellen met behulp van de bewoners en om de agrariërs tenminste een deel van de graslanden minder intensief te laten beheren. De vroegere beekdalen werden gekenmerkt door een complete gradiënt van de natte hooilanden op de beekdalvloer tot de drogere maar wel zeer soortenrijke graslanden op de flanken, met inbegrip van bijvoorbeeld hoogstamboomgaarden en graften. Het herstellen van dergelijke gradiënten zou zowel uit het oogpunt van biodiversiteit als vanuit landschappelijk recreatief oogpunt enorme winst betekenen.

Het landschap vormt het decor voor een gevarieerde verzameling aan bouwwerken, vaak met een hoge cultuurhistorische waarde. Die waarden hangen samen met het omliggende landschap, zoals een watermolen aan de beek, een landhuis in een park of een fort met een vrij schootsveld. Bij het versterken van de landschappen behoort ook het beter herkenbaar maken van de samenhang tussen bouwwerken en hun omgeving. Juist gebouwen kunnen heel illustratief zijn om de historie van een gebied tot leven te laten komen. Daarnaast kunnen gebouwen een grote rol spelen in de binding die mensen hebben met de omgeving en kunnen zij ook kansen bieden voor nieuwe inkomstenbronnen.

Voor het vergroten van de kwaliteit cq. de variatie in landschappen is gezien het arbeidsintensieve karakter prioritering essentieel. Om dat te kunnen doen is het van belang voor elk Nederlands landschap de potentie voor het herstel van natuurrijke cultuurlandschappen in beeld te brengen. Daarbij zijn veel criteria aan de orde: grondpositie van natuurbeschermingsorganisaties, gaafheid, compleetheid, mogelijkheden tot behoud en herstel van soorten, bereidheid tot participatie van partners, potenties voor recreatie, beleving. Relevant is ook de vraag of een gebied duurzaam tegen acceptabele kosten in stand gehouden kan worden. Deze vraag doet

zich onder andere voor in laagveengebieden die door inklinking van de omgeving thans veelal hoger gelegen zijn dan de omgeving en alleen tegen hoge kosten voldoende goed water kunnen houden. Ook de houdbaarheid van sommige stuifzandcomplexen op langere termijn is een aandachtspunt. Het belang van het behoud van deze landschappen is evident, maar er zal wellicht naar nieuwe wegen gezocht moeten worden om dat ook duurzaam te realiseren.

De nu al aanwezige waardering (landschapscollectie, Nationaal Landschap, Nationaal Park, etc.) zal in de praktijk ook een belangrijke rol spelen bij deze prioritering, evenals de internationale betekenis. De landschappen langs de kust (inclusief zoet-zoutovergangen) en in de laagveengebieden, maar ook bijvoorbeeld de heidelandschappen zijn van grote internationale betekenis. Bijzondere aandacht verdienen de beeksystemen. Juist hier is vaak nog sprake van de overgangen (gradiënten) in het landschap die zowel voor flora en fauna als voor cultuurhistorie belangrijk zijn, van een beek met madelanden naar heide of hoogveen op de flanken. Om die overgangen tot volle wasdom te laten komen, is herstel van enkele complete beeksystemen gewenst. Kansen voor zo'n systeemgerichte aanpak liggen er vooral in Drenthe, Noord-Brabant en in Zuid-Limburg.

Wat doet Natuurmonumenten?

De huidige bezittingen van Natuurmonumenten vormen soms al een stevige basis voor natuurrijke cultuurlandschappen. Dat geldt voor gebieden als Eerde en Hackfort en voor meerdere gebieden in Drenthe, Twente en Brabant. Aandachtspunten voor wat betreft natuur zijn het realiseren van overgangen tussen verschillende delen van het landschap, zoals tussen hoogveen of heide naar beekdalen, of bijvoorbeeld voldoende areaal voor weidevogelgebieden, en de aanwezigheid van voldoende mogelijkheden voor natuur buiten de feitelijke natuurgebieden. Cruciaal hierbij is de samenwerking met veel partijen, waaronder gemeenten, landbouwers, waterschappen, particuliere landgoedeigenaren en de bevolking. Gezamenlijk zal zowel draagvlak moeten worden gerealiseerd als uitvoering moeten worden bevorderd.

Voorwaarde voor 'levende cultuurlandschappen' is een goede sociaal-economische basis. Herkenbare landschappen geven identiteit aan streekproducten

en toeristisch-recreatieve arrangementen. Samen met anderen wil Natuurmonumenten dergelijke economische bedrijvigheid kansen bieden. Daarbij geldt wel dat duurzaamheid en het sterk terugdringen van milieuverontreiniging belangrijke aspecten zijn, hetgeen betekent dat vooral ook van de landbouw veel gevraagd wordt. Voor hen zal het echter op langere termijn zelfs de belangrijkste weg zijn om als bedrijf te overleven.

In de gebieden van Natuurmonumenten krijgt de natuur voorrang maar de producten die vrijkomen bij het natuurbeheer kunnen wel ingezet worden om efficiënter dan tot op heden geld mee te verdienen of om bij te dragen aan naamsbekendheid of betrokkenheid bij het werk van Natuurmonumenten. Te denken valt bijvoorbeeld aan hout, fruit uit de eigen boomgaarden en soms zelfs aan vlees van eigen vee. Dit draagt bij aan het 'streekkarakter'. Een bijzonder geval is de uit de gebieden vrijkomende biomassa. Natuurmonumenten zal zich actief inzetten om dit met moderne technieken te gebruiken, mits rendabel, voor het opwekken van energie.

Natuurmonumenten beheert ca 3200 bouwwerken. Deze zijn deels zeer beeldbepalend in het landschap en vormen daar een belangrijk onderdeel van. De betekenis van de gebouwen in het landschap zal versterkt worden, al zal het vaak moeilijk zijn om de oorspronkelijke functie te handhaven.

Natuurmonumenten zal de komende jaren tot een nadere prioritering komen van gebieden die zich voor deze nieuwe benadering lenen, waarbij vooralsnog gedacht kan worden aan 1-2 gebieden per provincie. Voor deze natuurrijke cultuurlandschappen zal het in veel gevallen nodig zijn om visies op te stellen. Gezien de vele eigenaren die hierbij betrokken zullen zijn zal steeds bezien dienen te worden wie hiervan trekker kan zijn. Natuurmonumenten zal hierbij ook altijd de samenwerking zoeken met de andere grotere terreinbeheerders.

Soms zal Natuurmonumenten samen met andere terreinbeherende organisaties dienen te streven naar veel meer eigendom dan nu het geval is. De motivatie hiervoor is primair gelegen in de enorme bijdrage die dit kan leveren aan de biodiversiteit in Nederland. De huidige positionering van de EHS is niet toereikend om dit te realiseren en er zullen nieuwe wegen gevonden dienen te worden om hier invulling aan te geven. Het gaat dan met name om herstel van complete landschapsecologische

gradiënten. De komende jaren zal in samenwerking met andere terreinbeherende organisaties nagedacht moeten worden hoe dit gerealiseerd kan worden.

4.1.3 De Ecologische Hoofdstructuur (EHS)

Binnen het streven om te komen tot behoud, herstel en ontwikkeling van de voor Nederland karakteristieke natuurrijke landschappen, moet worden doorgewerkt aan voltooiing van het netwerk van natuurgebieden (de EHS). Zowel door het voldoende robuust maken van de gebieden als door deze te verbinden. Voltooiing van dit netwerk is onderdeel van de opgave die met betrekking tot het Nederlandse landschap voor ons ligt.

De komende jaren zal, in overleg tussen rijk, provincies en maatschappelijke organisaties nader moeten worden bepaald wat de precieze omvang ervan zal moeten zijn en binnen welke termijn het gestelde doel kan worden bereikt. Dat overleg zal zich primair in gebiedsprocessen moeten afspelen onder toezicht van de provincies. Die gebiedsprocessen moeten zich niet louter beperken tot de EHS, maar ook de relatie leggen met het omliggende landschap.

Binnen de EHS, en soms ook daarbuiten, blijft verwerving een belangrijk middel om het einddoel te realiseren (kader 4.7). Verwerving is echter een middel, en geen doel op zichzelf. Van gebied tot gebied zal worden bezien waar verwerving gewenst is en wie de beherende partij zal zijn, mede rekening houdend met de planologische en financiële mogelijkheden. Belangrijke criteria voor de vraag of verwerving al dan niet aan de orde is zijn:

- De vraag of er sprake is van een nog ontbrekende schakel in realistische bestaande doelstellingen;
- De vraag of en zo ja welke specialistische kennis nodig is voor het eindbeheer;
- De vraag of en in welke mate de gewenste natuurkwaliteit verenigbaar is met agrarisch gebruik respectievelijk andere vormen van economische exploitatie;

Afhankelijk van het resultaat van gebiedsprocessen zal het eindbeheer in handen zijn van terreinbeherende organisaties, agrariërs of andere particuliere grondeigenaren. Verwerving van grond door Natuurmonumenten is daarmee eerder het sluitstuk van een discussie over het gewenste beheer dan op voorhand de inzet. Het voorgaande neemt overigens niet weg dat verwerving door Natuurmonumenten ook anderszins aan de orde kan

zijn, bijvoorbeeld als zich een bijzondere gelegenheid voordoet (zoals de realisatie van de Markerwadden) of wanneer van acute bedreiging van een natuurgebied sprake zou zijn. Tenslotte kan ook ruiling van natuurgebieden met andere eigenaren aan de orde zijn, wanneer dat goed is voor de natuur (efficiënter beheer en/of vergroting van de natuurkwaliteit) en daartegen ook vanuit andere overwegingen geen bezwaren bestaan. Voor elke ruiling geldt dat Natuurmonumenten de achterliggende overwegingen aan de leden van de vereniging kan uitleggen.

Kader 4.7. Landschapsecologisch waardevolle gradiënten

Voor volledige realisatie van landschapsecologisch relevante overgangen in het landschap zal de hier beschreven werkwijze echter niet afdoende zijn. Hiervoor is het immers van belang dat veel meer gronden dan nu het geval is een natuurfunctie hebben. In een beperkt aantal situaties zal Natuurmonumenten samen met andere terreinbeherende organisaties dienen te streven naar veel meer eigendom dan nu het geval is. De motivatie hiervoor is primair gelegen in de enorme bijdrage die dit kan leveren aan de biodiversiteit in Nederland. De huidige positionering van de (herijkte) EHS is niet toereikend om dit te realiseren en er zullen nieuwe wegen gevonden dienen te worden om hier invulling aan te geven.

4.2 Bijdrage natuur en landschap aan duurzaamheidsproblemen van de 21^e eeuw

Nederland staat deze eeuw voor grote uitdagingen. Enkele voorbeelden:

- Klimaatverandering vormt door de zeespiegelrijzing een bedreiging voor onze kusten.
- Perioden van droogte of juist van extreme regenval zullen de waterhuishouding in het binnenland voor problemen stellen.
- Nederland zal een transitie door moeten maken naar een duurzame maatschappij. Voedselproductie en het gebruik van fossiele brandstoffen zullen op een

geheel andere leest geschoeid moeten worden om een duurzamere toekomst te verkrijgen. Verduurzaming van de landbouw maar bijvoorbeeld ook de grootschalige plaatsing van windmolens of de winning van biobrandstoffen kunnen grote gevolgen hebben voor het landelijk gebied.

- Er zal ondanks de noodzaak voor duurzaamheid voorsnog druk blijven om nieuwe snelwegen aan te leggen, woonwijken en industrieterreinen te realiseren en andere ingrepen met een onomkeerbaar karakter te plegen, al zal het tempo ten opzichte van de vorige eeuw afnemen, vooral in krimpgebieden. De natuur levert een cruciale bijdrage aan de kwaliteit van het leven in Nederland, en kan dat juist ook bij onderwerpen als klimaatverandering en duurzaamheid doen. Er worden in Nederland tot nu toe vooral technocratische oplossingen voor problemen gekozen, variërend van hogere dijken tot mestinjectie tegen luchtverontreiniging. Deze oplossingen hebben met elkaar gemeen dat ze voor een korte periode soelaas bieden maar niet duurzaam zijn. Illustratief is dat er bij grootschalige ingrepen in het landschap tot nog toe eerder over compensatie wordt gesproken dan over een zo goed mogelijke invulling van het landschap waarbij voor alle betrokken functies winst behaald kan worden. De natuurbescherming zou bij het zoeken naar oplossingen voor deze (ruimtelijke) problemen een logische partner moeten zijn; een situatie die nu maar zelden het geval is.

Bij de te verwachten gevolgen van **klimaatverandering** wordt de omgang met zeespiegelrijzing zonder twijfel een speerpunt. Het is van groot belang om tot oplossingen te komen die uitgaan van het 'samen met de natuur' bouwen aan de toekomst. Deze oplossingen zijn niet alleen voor de natuur beter maar bieden uiteindelijk ook meer veiligheid en zijn economisch voordeliger. Door waar mogelijk in te zetten op natuurlijke processen waarbij bijvoorbeeld brede zandige kusten langs de zee ontstaan (eventueel met behulp van 'zandmotoren'), gaat veiligheid hand in hand met meer natuur. Daarbij zullen overigens zandsuppleties onvermijdelijk blijven. Deze gaan ter plekke van de winning uiteraard gepaard met veel verlies aan natuurwaarden. Veel voorzetten in het rapport van de deltacommissie beschouwen we als een belangrijke inspiratiebron.

Belangrijk is ook het zoeken naar oplossingen voor te verwachten problemen met de **waterhuishouding**. De

problemen kunnen variëren van meer zilte invloeden langs de kust tot noodzakelijke opvang van wateroverschotten of juist het omgaan met perioden van droogte. De ervaringen van de laatste jaren met de zogenoemde klimaatbuffers geven aan dat dit een belangrijk concept voor de toekomst is; zo hebben natuurgebieden nabij Groningen onlangs een grote rol gespeeld in het oplossen van problemen met wateroverlast. De kunst is tot zodanige oplossingen te komen dat ook de natuur er baat bij heeft. De kansen om verwachte waterproblemen op te lossen liggen zowel in laagveen- en zeekleigebieden als in beekdalen.

Voor de **landbouw** geldt dat een deel van de vruchtbare Nederlandse delta in het teken staat van voedselproductie. De 'tucht' van de wereldmarkt dwingt ondernemers hun agrarische bedrijvigheid zo efficiënt mogelijk in te richten. In deze agrarische productielandschappen is voor natuur en een herkenbaar landschap weinig plek. Generiek beleid op gebied van milieu, dierenwelzijn en ruimtelijke ordening dient zorg te dragen voor een zeker basisniveau en ook hier geldt dat verduurzaming noodzaak is. Dat is het ene uiteinde van het spectrum. Aan de andere zijde zal sprake zijn van multifunctionele landbouw. Dat is landbouw waarin naast een natuur- en milieuvriendelijke voedselproductie ruimte is voor onderhoud van het landschap (zie § 4.1) en/of zelfs het betrekken van de bevolking bij de activiteiten op een boerderij (§ 4.3). Belangrijk hierbij is een goede kosten-batenverhouding bij agrarisch natuurbeheer. Een leefbaar platteland draagt sterk bij aan de mogelijkheden voor de mens om zich te ontspannen, om tot rust te komen.

De besluitvorming in Nederland over **grote infrastructurele projecten** is tot nu toe kwalitatief onder de maat: er is veelal een eenzijdige focus op (soms twijfelachtig) economisch belang en kortetermijnoplossingen, terwijl een integrale benadering ('mutual gain approach') wellicht tot geheel andere invullingen van een probleem kan komen. Het is een belangrijke uitdaging voor de toekomst van het landelijk gebied om tot een kwalitatief betere benadering van deze projecten te komen.

Wat doet Natuurmonumenten?

Natuurmonumenten staat op het standpunt dat een zachte kustverdediging goedkoper, duurzamer en effectiever is dan voortdurend hogere dijken. Met name in het deltagebied en in en langs de Waddenzee zal Natuurmo-

numenten zich inzetten voor een beter kustbeleid. Op de Waddeneilanden gaat het daarbij o.a. om een dynamischer beheer van de koppen van de eilanden, actievere pogingen tot herstel van bijvoorbeeld mosselbanken in de Waddenzee en behoud en herstel van kwelders. In het Deltagebied is het zaak om de door de Deltawerken opgetreden verstarring te doorbreken.

In de Noordzee staat de biodiversiteit sterk onder druk door de grote economische belangen. De langs de kust gelegen reservaten, bijvoorbeeld voor de kust in het deltagebied, zijn ook van grote betekenis als foerageergebied voor trekvogels en kustvogels. Natuurmonumenten zal zich o.a. inzetten voor het optimaliseren van de al ingestelde reservaten, bijvoorbeeld inzet voor betere regelgeving en handhaving.

Recent heeft Natuurmonumenten in het Markermeer initiatieven genomen om samen met anderen te komen tot meer natuur (de 'Marker Wadden'). Dergelijke initiatieven met betrekking tot de grote wateren worden uitgebouwd, met inachtneming van de veiligheid in het kader van klimaatverandering. Ook biedt dit grote mogelijkheden voor recreatief medegebruik.

In het binnenland draagt Natuurmonumenten reeds actief bij aan het oplossen van problemen met wateroverlast. Dergelijke projecten, vaak klimaatbuffers genoemd, worden uitgebreid. Voorwaarde voor deelname is echter wel dat ook de natuur er beter van wordt. Dat vraagt vaak om integrale projecten in grote gebieden.

Natuurmonumenten zal zich ervoor inzetten om bij relevante grote infrastructurele projecten als vanzelfsprekend betrokken te worden bij de planvorming. We willen een logische partner zijn, zodat een bewustere integrale belangenafweging en planvorming bij dergelijke projecten tot stand komt. Natuurmonumenten zal gezien het tijdrovende karakter echter zeer terughoudend dienen te zijn bij het kiezen van projecten waarin ze wil participeren.

Het vergroten van zowel rendement als draagvlak voor agrarisch natuurbeheer vormt ook voor Natuurmonumenten een belangrijk aandachtspunt, in samenhang met de eerder genoemde wens (§ 4.1.2) tot realisatie van completere natuurrijke cultuurlandschappen.

Helaas zijn er in Nederland in het landelijk gebied ook

gebieden waar de ecologische situatie thans ver onder de maat is. Dat is het geval in grootschalige landbouwgebieden, maar het kan ook aan de orde zijn in gebieden die als karakteristiek en waardevol voor een deltagebied als Nederland zouden moeten gelden. Voorbeeld zijn Eems, Markermeer en Krammer-Volkerak. Zonder dat nu de ambitie moet zijn om hier internationale topgebieden van te maken dient hier toch hard gewerkt te worden aan een ecologisch sterk verbeterd niveau. Ook Natuurmonumenten zal zich hiervoor inzetten.

4.3 Rol mens: verbondenheid met natuur en landschap

Een stevige positie van natuur in de samenleving is een voorwaarde om te komen tot behoud en herstel van natuurkwaliteit. Omgekeerd is verbondenheid met de natuur van groot belang voor het welzijn van de mens zelf. Daarbij gaat het om frisse lucht, schoon (drink) water, ruimte om te bewegen, te ontspannen, opdoen van inspiratie.

Tot nu toe richt de natuurbescherming zich vooral via het bieden van recreatiemogelijkheden op het versterken van de band tussen mens en natuur. Daar is veel aan gedaan, de recreatieve mogelijkheden en de variatie daarin zijn veel groter dan vroeger. Vogelkijkhutten, gemarkeerde routes, vaartochten, georganiseerde excursies, vrijwel alles is sterk toegenomen. Verbetering is nog mogelijk door meer in te spelen op het soort publiek dat in de gebieden komt (variërend van natuurliefhebbers en rustzoekers tot sportievelingen of gezelschappen die voor de gezelligheid komen).

Een toename van recreatieve mogelijkheden is echter niet voldoende. Het ledenbestand van Natuurmonumenten veroudert, er komen weinig jonge mensen naar de natuurgebieden. Kinderen spelen veel minder buiten dan vroeger, komen minder in de natuur. Dat vormt een bedreiging voor het toekomstige draagvlak voor natuur, want waar geen natuurliefde ontstaat, ontstaat ook geen steun. De maatschappij is complexer, drukker en veelomvattend geworden, wat er toe leidt dat verbondenheid met natuur zich minder diepgaand lijkt te ontwikkelen en veel concurrentie heeft van andere onderwerpen. Er ligt een grote uitdaging om de bevolking, en met name de kinderen, weer meer te gaan betrekken bij de natuur, om de vervreemding van de natuur terug te draaien. Dat is te realiseren door mensen, en vooral

kinderen, actief in contact te brengen met de natuur. Dit geldt overal maar speciale aandacht is gewenst voor de stedelingen. Juist voor hen wordt de afstand tot de natuur zowel letterlijk als figuurlijk steeds groter. Een illustratie hiervoor is dat de laatste jaren in de grote steden een grotere afname van het ledental van Natuurmonumenten was dan elders in het land. Binnen de steden speelt ook de sociale ongelijkheid nog een belangrijke rol: de belangstelling voor natuur is vooral aanwezig in de 'betere' wijken, hetgeen impliceert dat juist in 'achterstandswijken' nog een wereld te winnen is.

Maar ook voor de bevolking van het platteland geldt dat het bijbrengen van aandacht, fascinatie, verwondering voor de natuur geen vanzelfsprekendheid meer is, ook niet op de lagere scholen. Op bijvoorbeeld gemeentelijk niveau wordt natuur nog regelmatig eenzijdig als lastig ervaren.

Herstel van verbondenheid met natuur begint met (magische) eigen natuurervaringen, als kind of als volwassene. Zeker in natuurgebieden die fungeren als trekpleister voor een groot publiek, is dan ook zorg gewenst voor entrees of bezoekerscentra. Een goede entree van een natuurgebied vormt een heel belangrijke eerste stap in het versterken van de relatie tussen mens en natuur. Het is echter niet voldoende om te trachten publiek in de natuur te krijgen, natuur zal ook naar de mensen gebracht moeten worden.

Kansen daarbij liggen in het bevorderen van natuurervaringen via de scholen, in het bieden van speelgelegenheden, via digitale kanalen, etc.. Het gaat daarbij niet primair om uitleg te geven over natuur, begrip te kweken. Wat kinderen vooral bij zal blijven is de salamander die met een schepnetje is gevangen in de sloot, het nest van een weidevogel en de nachtelijke speurtocht in het bos. Dat kan levenslang een vonk doen overslaan. Een actievere benadering via scholen is kansrijk maar meer aandacht voor het binden van gezinnen met kinderen is evenzeer van betekenis.

Een resolutie van de IUCN stelt dat elk kind recht heeft op natuur. Omgekeerd is het voor behoud van de natuur essentieel dat elk kind 'iets heeft' met natuur. Aandachtspunten voor invulling van dat 'recht op natuur' kunnen zijn het realiseren van meer herkenbare natuurlijke speel- en ontdekplekken voor de jeugd. Liefst in combinatie met educatieve mogelijkheden voor

schoolklassen. Voor leerlingen in het basis en voortgezet onderwijs moeten mogelijkheden komen om meerdaags in de natuur te verblijven.

Van belang zijn groene longen in de stad, maar ook de landbouwgebieden bij de steden. Daar dienen wandelmogelijkheden te zijn, in combinatie met bloeiende bermen en sloten vol leven. Natuurvriendelijke boerenbedrijven kunnen partners zijn in de beleving van natuur en landschap. Het dartelende lammetje, de steenuil in de boomgaard en de kikker in de sloot zijn allemaal vormen van natuur die mensen in het hart kunnen raken. Het plukken van een veldboekje zou even vanzelfsprekend moeten zijn als het bloemetje van de bloemist.

Groene longen in de stad kunnen de overgang van stad naar platteland verzachten en voor velen een eerste kennismaking met de natuur betekenen. Daarbij dient ook gedacht te worden aan de mogelijkheden van 'tijdelijke natuur' op bijvoorbeeld industrieterreinen, evenals aan 'groene daken', of nestgelegenheden voor vogels/vleermuizen in gebouwen.

Speciale aandacht is tenslotte gewenst voor het toenemende aantal Nederlanders met een buitenlandse herkomst, vaak afkomstig van culturen waar anders tegen natuur aan wordt gekeken dan in Nederland. Deze bevolkingsgroep meer bij natuur betrekken is een belangrijke uitdaging.

Het meer in contact brengen van mensen met natuur kan ook een belangrijke bijdrage leveren aan bewustzijn voor de noodzaak van een milieuvriendelijke levenshouding, de noodzaak van duurzaamheid.

Wat doet Natuurmonumenten?

Natuurmonumenten wil mensen open en gastvrij ontvangen in onze gebieden en mogelijkheden bieden voor verwondering, beleving en ontspanning. We spelen in op de verscheidenheid van ieders verwondering en motief voor natuurbezoek.

In § 4.1.2 is al ingegaan op het belang van het aangaan van de dialoog, mensen te betrekken bij de ontwikkeling en het beheer van de natuur en cultuur in de gebieden. Door het gesprek aan te gaan leren we elkaars werelden kennen en wordt de band sterker.

De derde lijn is het actief benaderen van bevolkingsgroepen met een afgenomen binding met de natuur, met een speciaal accent op de jeugd. Ieder kind dient de mogelijkheid te krijgen om natuur te beleven. Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Beleving staat centraal. We bieden ruimte om in bomen te klimmen, hutten te bouwen, sporen te ontdekken etc. Kinderen mogen waar het kan buiten de paden komen. Ze krijgen volop de ruimte om te fantaseren, om zonder grenzen spelenderwijs te leren, zonder bang te hoeven zijn voor verkeer. Ook een intensievere samenwerking met o.a. de jeugdbonden is aan de orde.

Natuurmonumenten vindt dat elk kind in Nederland recht heeft op deze bijzondere band met de natuur en zal zich daarvoor inzetten. Gelukkig zijn ook andere partijen, zoals het IVN, op dit punt zeer actief, en met een goede samenwerking valt hier nog veel te bereiken. Daarbij valt ook te denken aan programma's als 'Earth education' of 'Het bewaarde land'. Natuurmonumenten streeft naar een verdergaande samenwerking met het onderwijs.

Een belangrijk aandachtspunt is de stedeling, die fysiek vaak ver van natuurgebieden vandaan leeft. Het vraagt veel creativiteit om duidelijk te maken dat ook voor hen de natuur dichtbij is. Een essentiële maar lastige uitdaging. Inzet voor realisatie van groene longen in de stad, het geven van extra aandacht aan de recreatieve mogelijkheden in natuurgebieden dichtbij de stad, zijn mogelijkheden. Natuurmonumenten zal met 'pilots' de inzet op dit vlak verkennen. Een extra argument om hier energie in te steken is dat het in contact brengen van mensen met natuur ook bevorderend werkt voor een 'duurzaam' gedrag.

Een zeer belangrijke rol is en blijft weggelegd voor vrijwilligers bij Natuurmonumenten. Zij vervullen behalve de afgesproken taken ook een heel nuttige rol als ambassadeur van de natuur. Samenwerking met bijvoorbeeld organisaties voor landschapsbeheer is ook om deze reden van grote betekenis.

5 Wat is bereikt in 2040: een wenkend perspectief

5.1 Kust, rivieren en grote wateren

De maatschappelijke aandacht voor de Noordzee is enorm toegenomen sinds het jaar 2000. Duurzaam gebruik staat nu voorop en de vissers werken daar volop aan mee. Dat betekent ook dat er veel meer aandacht is gekomen voor de natuurreservaten in de Noordzee. Deze zijn van groot belang vanwege de aanwezige soortenrijkdom en de kraamkamerfunctie voor veel vissoorten. Enkele grote en markante soorten zoals de vleet zijn weer teruggekeerd in de Noordzee.

In de Waddenzee hebben natuurlijke processen en dynamiek volop de ruimte. Er is een goede waterkwaliteit, zonder aanvoer van milieuvreemde stoffen, gaswinning is gestopt. Wind en water zorgen voor erosie en aanwas en vormen zo de Wadden. Waar de mens aan de ene kant een stap terug heeft gedaan om natuurlijke processen de ruimte te geven is aan de andere kant een stap vooruit gezet om de Waddenzee als natuurlijk systeem te herstellen en te ontwikkelen. Plaatselijk is het kwelderareaal uitgebreid. Stabiele en goed ontwikkelde mosselbanken komen over duizenden hectares voor, zeegrasvelden over honderden hectares. De Waddenzee functioneert dankzij rust, ruimte en voedsel als sterke schakel in de Oost-Atlantische trekroute. Mensen maken integraal onderdeel uit van het Waddengebied, zonder natuurlijke processen te verstoren. Toerisme en recreatie zijn de belangrijkste dragers van de lokale economie. De landbouw op de eilanden en in de kustzone heeft ingespeeld op de kansen die natuur- en landschapsbeheer en toerisme bieden.

Zeer geleidelijk is een verandering in het beheer van de duinen opgetreden. Door de komst van megasuppleties,

door het doorsteken van enkele stuifdijken en ook op enkele plaatsen van de zeereep, zijn weer mogelijkheden ontstaan voor de spontane vorming van nieuwe duinvaleien en nieuwe kwelders. Zo zijn nieuwe grote en ongerepte gebieden ontstaan.

Plaatselijk zijn weer zoetzout-gradiënten tot ontwikkeling gekomen, vooral in het deltagebied en op de Waddeneilanden maar ook langs de Afsluitdijk. De in Europees verband zo zeldzame levensgemeenschappen van brak water, in de twintigste eeuw vrijwel verdwenen uit Nederland, zijn plaatselijk weer aan een terugkomst bezig. Ook voor trekvissen zijn weer meer migratiemogelijkheden ontstaan.

Grote veranderingen doen zich voor in het IJsselmeergebied. Achter de Afsluitdijk en ook in onder andere het Markermeer zijn eilanden opgespoten en inmiddels is er heel veel land ontstaan. De in 2015 gestarte aanleg van de Marker Wadden was daarvan het eerste voorbeeld. Het gebied is in 2040 een van de grootste zoetwatermoerassen in West-Europa geworden en is tevens een enorme toeristische trekpleister.

In de Zuidwestelijke delta is enorme winst behaald door natuurherstel, zowel op het grensvlak van land en water (deltanatuur) als in de buitendijkse deltawateren. Dat natuurherstel is met name gericht op het weer herstellen van een meer natuurlijke dynamiek, de gerealiseerde opening in de Haringvlietsluizen (het 'Kierbesluit') vormde het begin van meerdere aanpassingen aan dammen en dijken in het deltagebied. Verkregen draagvlak bij de bevolking, samenwerking met alle betrokken par-

tijen, zicht op zowel de ecologische als de economische mogelijkheden voor verbetering en vergroting van de veiligheid bij hoog water waren daarbij succesfactoren.

Langs de grote rivieren is veel ruimte gemaakt om de soms grote hoeveelheid water af te kunnen voeren. De diverse functies van de rivier worden hier steeds beter geïntegreerd en er is dan ook veel meer ruimte voor natuur gekomen. In het gebied van Rijn, Lek, Waal en Maas is meer ruimte voor de rivier ontstaan in het winterbed en voor verbindingen tussen rivier en polders. Zomerdijken zijn lokaal geslecht of teruggelegd. Sedimentatie en erosie vinden weer op relatief grote schaal plaats. In de uiterwaarden is vrijwel geen landbouw meer over. In 2040 komen in al onze grote rivieren weer zalmen, elften en steuren voor. Herstelde kwelstromen vanuit hoger gelegen landsdelen zoals Veluwe, de Utrechtse en Sallandse Heuvelrug worden in de uiterwaarden benut voor ontwikkeling van bloemrijke moerasnatuur.

5.2 Laagveen en zeeklei

In veengebieden aan de voet van de zandgronden, zoals in Nationaal Park Wieden-Weerribben, is onderwater-natuur in meren en plassen weer tot leven gekomen, dankzij een gestage verbetering van de waterkwaliteit. Daarmee samenhangend is er ook weer volop verlanding gaande. Vanuit de kop van Overijssel heeft de otter steeds meer terrein veroverd via herstellende verbindingen. Trilvenen nemen zelfs in oppervlakte toe. Cyclisch beheer is een vast onderdeel geworden van het natuurbeheer in laagvenen, waardoor het landschap gevarieerd en rijk blijft. Biomassa van jaarlijks beheer (maaisel) en cyclisch beheer (veen) wordt omgezet in biogas, waarmee een deel van de beheerkosten wordt gedekt.

Rondom grotere natuurgebieden zijn bufferzones aangelegd voor waterberging. Natuur en landschap profiteren van deze bufferzones. Rondom de belangrijkste laagvenen is geen sprake meer van monofunctionele intensieve landbouw. Een deel van de droogmakerijen is omgevormd tot waterberging of recreatieplas, met voordelen voor natuur, landschap en belevingswaarden. Plaatselijk is de traditionele landbouw gedeeltelijk vervangen door bijvoorbeeld wilgenteelt voor biobrandstof, waardoor hogere waterstanden in de nabijgelegen natuurgebieden zijn gerealiseerd, en minder verdroging van natuur optreedt.

Natuur en recreatie hebben beide in de westelijke veengebieden meer ruimte gekregen. De bereikbaarheid vanuit de nabijgelegen Randstad en de toegankelijkheid zijn verbeterd. Toeristen komen van ver om het echte Hollandse polderlandschap met glashelder water, molens en rietvelden te ervaren. Met als bijzondere attracties de Stelling van Amsterdam en de Waterlinies. Enkele droogmakerijen bij de grote steden, zoals Haarlemmermeer en Zuidplaspolder, en overige stadsrandzones zijn waardevol als opvanggebieden voor 'recreatie bij de stad'. Deze gebieden zijn getransformeerd tot aantrekkelijke en natuurrijke stadslandschappen.

Moerassen en droogmakerijen worden benut als klimaatbuffers. Waar mogelijk zoeken waterbeheerders naar mogelijkheden voor natuurlijker waterbeheer, met flexibele peilen en hogere waterstanden. Verbrede landbouw fungeert als buffer tussen moderne landbouw en natte natuur. Weidevogelgemeenschappen vormen weer duurzame populaties in de grote open weidelandschappen van de Noord-Hollandse Venen en de Zuid-Hollandse Waarden.

De kleigebieden hebben zich verder ontwikkeld tot hoogmoderne agrarische productiegebieden. Aan milieu, water en landschap zijn basiskwaliteitseisen gesteld. Plaatselijk hebben oude getijderivieren weer meer ruimte gekregen en lokaal is ruimte gemaakt voor herstel van moeras. Grote delen van het zeekleigebied zijn echter ook verstedelijkt. Landschappelijke inpassing van industrie en meer groen voor de bewoners dragen hier bij aan verbetering van het woonklimaat.

In Groningen en Friesland zijn oude bewoningsresten te vinden: deze cultuurhistorische en archeologische waarden worden gekoesterd. Verovering van het land op de zee is hier zichtbaarder gemaakt in het landschap. Op korte afstand van Amsterdam en Almere heeft zich een groot en toegankelijk wildernisgebied ontwikkeld, van de Oostvaardersplassen tot de Veluwe. Grote grazers trekken heen en weer tussen beide wilde natuurgebieden.

5.3 De zandgronden

In 2040 zijn de meest waardevolle natuurlijke landschappen op de zandgronden veel completer geworden. Natuurorganisaties hebben de handen ineengeslagen, in

nauwe samenwerking met de streek. In nieuwe coalities tussen economie, ecologie en overige belanghebbenden is gewerkt aan landschapsherstel. De streek is nauw betrokken bij realisatie, beheer en instandhouding.

In onder andere het Drents Friese Woud en op delen van de Veluwe is succesvol gekozen voor ontwikkeling van natuurlijke landschappen. Het accent in het beheer is gelegd op verbeteren van milieucondities en minder op actief beheer. Waar mogelijk is ruimte ontstaan voor natuurlijke processen.

Kenmerkend voor het oorspronkelijke landschap op de zandgronden zijn de beken die ontspringen op de hogere gronden en via beekdalen hun weg vinden naar rivier en zee. In 2012 was de Drentsche Aa daarvan het beste voorbeeld. In het landschap van Reuzel/Beerze/Kempen is het in 2040 gelukt een compleet beekstelsel te herstellen en integraal te beheren. Overgangen tussen hoog en laag en tussen nat en droog zijn hier helemaal hersteld, dankzij intensieve samenwerking tussen natuurbeheerders en tal van andere betrokkenen. De landbouwgronden zijn nog in gebruik bij de agrariërs, maar zijn veelal bloemrijk geworden. Plaatselijk, juist op de ecologische gradiënten, zijn na verwerving door terreinbeherende organisaties uitgestrekte schraallanden ontstaan. Een vergelijkbare ontwikkeling is in gang gezet in Westerwolde en in het Vecht-Reggegebied. Heel bijzonder is ook de ontwikkeling in Zuid-Limburg: langs het Geuldal is de complete gradiënt van de natte dalbodem via bronsystemen tot aan droge graslanden weer in volle bloemrijke glorie zichtbaar. Boerderijen vormen een wezenlijk onderdeel van het landschap, waarbij detonerende elementen zoals bovenmaatse schuren, silo's en dergelijke niet of nauwelijks meer (zichtbaar) aanwezig zijn.

Een aantal van de meest waardevolle cultuurlandschappen is met vereende krachten weer levend en leefbaar gemaakt, zoals in de Friese Wouden, in de Norger Esdorpen, in Twente en in de Graafschap. Ze hebben voor de samenleving een nieuwe, duurzame betekenis gekregen. Ze bieden ruimte voor recreatie en waterveiligheid. Historische gebouwencomplexen hebben nieuwe functies gekregen, zoals zorgcentra en woonplekken voor aandachtgroepen.

De cultuurlandschappen bieden een rijke oogst aan hoogwaardige en duurzame streekproducten: hout,

groente en fruit. De herkomst van deze producten geeft ze toegevoegde waarde voor de consument.

5.4 Mens en natuur

Het landschap is voor mensen een herkenbare omgeving waar zij zich thuis voelen. De natuurgebieden met hun gebouwen, heidevelden, bossen, open wateren, akkers, graslanden en moerassen vol kleurenpracht en vogel- en dierengeluiden zijn plekken waar de mensen graag komen. Mensen voelen zich welkom en kunnen zich dagelijks verwonderen over de geschiedenis en de verhalen die je terug ziet in de landschapselementen, in de gebouwen, het dieren- en plantenleven. Er is gewerkt aan slimme zonering en profilering van onze gebieden zodat we onze bezoekers veel te bieden hebben, en de rijkdom van de natuur hebben behouden en verbeterd.

Voor de natuurvorser zijn er gebieden met zeldzame soorten, te zien vanuit een hut of te bewonderen vanaf het vlonderpad. Ook aan de avontuurlijke mens is gedacht: kanoën, struinen in de uiterwaarden, gezandstraald worden op het stuivende strand, op unieke plekken je hangmat op mogen hangen.

In de buurt van steden zijn drukbezochte gebieden met historische gebouwen, bijzondere verhalen en sagen als ingrediënten. Het concept van de transferia langs de Veluwe is op vele plekken uitgerold, natuurlijk met de verhalen van dat betreffende gebied.

Er is er veel ten goede veranderd in de relatie tussen mens en natuur in Nederland. Terwijl in 2012 minder dan tien procent van de kinderen nog regelmatig zelfstandig buiten speelde in een bos, park of op een veld, is dat in 2040 gestegen tot dertig procent. Het gemiddelde kind in Nederland weet weer hoe een specht er uit ziet. De afgelopen dertig jaar zijn kinderen weer gaan beseffen dat natuur niet vanzelfsprekend is, maar wel noodzakelijk voor een gelukkig en gezond leven. Zij krijgen dat op school en steeds vaker ook thuis mee.

Bij het bereiken van de jeugd werkt Natuurmonumenten intensief samen met onder andere het IVN. Er is een toenemende samenwerking met schooldocenten, mede doordat op PABO's de aandacht voor natuur- en milieuonderwijs sterk is toegenomen. Veel scholen hebben in het programma een meerdaags verblijf in de natuur

opgenomen. Excursies onder begeleiding (van onder andere medewerkers of vrijwilligers van de natuurorganisaties) vormen hierbij een vast onderdeel.

In Rotterdam is samen met de gemeente een uitgebreid programma ontwikkeld, waarbij schoolkinderen de natuur ingaan en spelenderwijs fascinerende en verwonderende ervaringen opdoen, die hen de rest van hun leven bij blijven. Bezoeken aan de natuurspeelplaats op Tiengemeten zijn daarbij een regelmatig terugkerend hoogtepunt. In en rondom Amsterdam heeft Natuurmonumenten zich verbonden met de gemeente door onder meer bij te dragen aan beleving en verwondering in het Amsterdamse Bos. Menig kind heeft hier al ondervonden dat je voor heel bijzondere natuurervaringen niet ver weg hoeft!

In en rond het landgoed Haarzuilens wordt gezamenlijk met ondernemers en het Kasteel de Haar een aantrekkelijk aanbod van voorzieningen geboden. Inwoners van Utrecht komen er graag om een frisse neus te halen en te genieten van de rust en ruimte. Veel kinderen beleven hier jaarlijks een bijzonder 'natuurmoment'.

Ook bij kleinere steden is extra aandacht voor de natuur. Zo is de Sint Pietersberg bij Maastricht een grote trekpleister geworden, niet alleen voor de stedeling maar ook voor een van ver toestromend publiek: er is kans gezien de omgeving van het fort, de natuurontwikkeling in de voormalige mergelgroeve en een bezoek aan het gangenstelsel te combineren tot een voor de mensen onvergetelijke ervaring. Door de uitgekijnde zonering is de natuur er sterk vooruit gegaan.

Natuur en cultuur zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en bouwwerken zijn belangrijk in de beleving van landschappen en de verbinding met mensen. Het beklimmen van een uitkijktoren, lammetjes aaien in een schaapskooi, met zaklantaarns door een fort sluipen, wijn proeven in gerestaureerde kassen, logeren in een kunstenaarsatelier, gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School, rondgeleid worden in een kasteel, lunchen in een koetshuis, voor de regen schuilen in een theekoepel, meel kopen bij een nog in werking zijnde molen; het zijn bijzondere ervaringen in en bij gebouwen, die een verrijking zijn voor de beleving van en de verwondering over de plek.

6 Tot slot

Deze natuurvisie geeft aan welke koers Natuurmonumenten kiest in de komende decennia. Deze visie is niet in beton gegoten, zal regelmatig aanpassingen behoeven. De ontwikkelingen in Nederland gaan immers heel snel, steeds sneller lijkt het wel. Dat is echter ook juist een reden voor deze visie. Natuurbeheer dient immers niet te veel afhankelijk zijn van de grillen van het moment: de natuur is gebaat bij continuïteit. Velen verwachten van Natuurmonumenten, en terecht, dat wij de gebieden ook voor de komende generaties beheren, dat ook onze achterkleinkinderen van heide of buitenplaats kunnen genieten zoals wij dat nu ook doen. Een groot deel van de energie is en blijft gericht op een adequaat beheer van de aan Natuurmonumenten toevertrouwde gebieden en bouwwerken.

Dat brengt dan direct de vraag met zich mee wat nu eigenlijk nieuw is in deze visie: wat gaat Natuurmonumenten in de toekomst anders doen? In het onderstaande enkele hoofdlijnen.

- 1 **Onafhankelijker.** Een eerste verandering is dat Natuurmonumenten zich onafhankelijker op zal stellen van het overheidsbeleid. De laatste 20 jaar heeft Natuurmonumenten zich vooral gericht op realisatie van de EHS, waardoor Natuurmonumenten wel als verlengstuk van de overheid werd gezien. Dat beleid heeft ons veel goeds gebracht maar het is nu tijd de bakens te verzetten. Realisatie van de EHS is nog steeds een belangrijk doel maar het is niet voldoende. Natuurmonumenten zal haar beleid minder gaan richten op dat van de overheid.
- 2 **Kwaliteit landschap.** Een tweede belangrijke verandering is dat Natuurmonumenten zich veel meer

zal gaan zetten voor de kwaliteit van het landschap buiten de eigen natuurgebieden. De natuurgebieden dienen ingebed te zijn in een waardevol landschap. We zien nu een steeds verdere nivellering, aftakeling van dat omringende landschap. Deze ontwikkeling ombuigen vergt inzet van veel partijen; Natuurmonumenten zal zich daarvoor inzetten. De komende jaren zal dit in elke regio voor 1 of meer pilots verder vorm en inhoud worden gegeven. Aankoop blijft een belangrijk middel om ons doel te realiseren, zeker waar het gaat om realisatie van de EHS, maar zal selectief ingezet worden en niet onder alle omstandigheden. In menig gebied zal 'samen met anderen' als uitgangspunt belangrijker zijn dan aankopen.

- 3 **Duurzaamheid.** Bij grote veranderingen in Nederland op ruimtelijk gebied, bijv. als gevolg van klimaatverandering, duurzaamheid, grote infrastructurele werken, is een integrale aanpak nodig, met meer aandacht voor natuur en landschap. Natuurmonumenten gaat zich daar meer voor inzetten, in het bijzonder langs de kust.
- 4 **Mens en natuur.** De afstand tussen mens en natuur verkleinen, mensen meer bij natuur betrekken is nodig. Natuurmonumenten gaat daar meer energie op inzetten, met in het bijzonder aandacht voor kinderen en stedelingen.

Thijssse gaf in 1938 aan dat er heel veel bereikt was. Toch bleef hij onvermoeibaar plannen smeden om meer te doen, meer te 'redden'. We zijn 75 jaar verder en wederom kunnen we constateren dat er heel veel bereikt is. Maar de urgentie om nog veel meer te doen, veel meer te bereiken, is onverminderd groot.

